

**ՄՊՈՐՏԸ, ՄԿԱՌՈՒՏԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ ԵՎ ԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆ
ՄԻՑԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՄՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ
XX ԴԱՐԻ ՄԿՋԲԻՆ**

Հայկ Դեմոյան

Սպորտը, ազգային և հասարակական մյուս ինստիտուտների հետ մեկտեղ, բազմազգ պետություններում ազգային և էթնիկ ինքնության ուրույն հատկանիշներ ձևավորող և ներկայացնող հասարակական գործունեության ոլորտներից է, որը կարևոր խթան է ազգայնականության ձևավորման, ազգամիջյան մրցակցության և այդ նույն ինքնության առանձնահատկության դրսևորման ու շեշտադրման գործընթացներում: Տարբեր երկրներում սպորտը և մարմնակրթությունն ազգային ինքնատիպությունը ձևավորող, հայրենասիրական դաստիարակության և նույնիսկ երիտասարդ սերնդին ռազմամոլ տրամադրություններով վարակելու և այս կերպ տարբեր ուժերի և առաջին հերթին իշխող քաղաքական վերնախավի կողմից օգտագործվող գործիքներ են: Ավելին, որոշ սպորտաձևեր նույնիսկ դարձել են այս կամ այն երկրի ազգային ինքնության բաղկացուցիչն ու բնորոշիչը, ինչպես օրինակ՝ բրազիլական ֆուտբոլ, կանադական հոկեյ և այլն:

Մեր օրերում սպորտը, մարզական մրցաշարերն ու օլիմպիական խաղերը, դառնալով ազդեցիկ խորհրդանշական գործոններ, որոշիչ ու կարևոր դերակատարություն ունեն տեղական և համաշխարհային գործընթացներում՝ որոշակիորեն ներազդելով քաղաքական, տնտեսական, մշակութային հարաբերությունների վրա: Սպորտը դարձել է համաշխարհային քաղաքական գործընթացների բաղկացուցիչը, իսկ սպորտային մրցակցությունը, հատկապես ֆուտբոլում, վերածվել է լուրջ գործոնի ազգային ու պետական ինքնությանն առանձնահատուկ շեշտադրում և հեղինակություն ապահովելու առումով:

Այսպիսով, կարող ենք ասել, որ սպորտը՝ որպես հասարակական գործունեության ոլորտ, վերածվել է ազգային ինքնության և հավաքականության ձևավորման և այն արտաքին աշխարհին ներկայացնելու կարևոր մի այցեքարտի: Ավելին, այն դիտվում է նաև որպես կարևոր գործոն պետությունների տրոհման կամ վերամիավորման գործընթացներում¹:

Անժխտելի է, որ մեր օրերում սպորտային մրցակցությունը դարձել է նաև միջպետական և ազգամիջյան հարաբերություններում լրացուցիչ առավելություններ ձեռք բերելու կարևոր միջոց:

***

Օւմանյան կայսրությունում հայկական սպորտային ու մարմնակրթական ակումբների ու միությունների զարգացման պատմությունը սկսվում է XX դարի սկզբներից, երբ ձևավորվեցին առաջին մարմնամարզական խմբակները, և ի հայտ եկան առաջին հայ

¹ St' u Houlihan Barrie , Sport, National identity and Public Policy, "Nations and Nationalism", 3, (1), (1997), էջ 113:

մարզիկները: Ավելի վաղ հայկական վարժարաններ էին ներմուծվել մարմնամարզության դասընթացներ՝ առողջ ու կենսախիստ սերունդ դաստիարակելու հրամայականով: Կայսրությունում մարմնակրթական շարժման զարգացումը, չնայած քրիստոնյա հայատակների դեմ կիրառվող խտրականությանը և բռնություններին, հետևանք էր առաջին հերթին հայ և հույն ազգաբնակչության շրջանում տեղի ունեցող արդիականացման գործընթացների և թելադրված էր որոշակի ներհամայնքային պահանջմունքներով:

XX դարի սկզբներին Պոլսում և Զմյուռնիայում ձևավորվեցին առաջին հայկական սպորտային ակումբները: Այս ընթացքում ասպարեզ իջան նաև մասնագիտական կրթություն ստացած մարզիկներ Գրիգոր Հակոբյանը, Շավարշ Քրիսյանը, Վահան Չերազը, Մկրտիչ Մկրյանը և այլք, ովքեր կարևոր դերակատարություն ունեցան օսմանահպատակ հայերի շրջանում սպորտի զարգացման ու նրա նկատմամբ հետաքրքրություն առաջացնելու գործում:

Օսմանյան կայսրության անդրանիկ սպորտային պարբերականի՝ «Մարմնամարզի» հրատարակումը (1911-1914 թթ.) նշանավոր մարզիկ Շավարշ Քրիսյանի ջանքերով լրացուցիչ ազդակ էր Պոլսի, Արևմտյան Հայաստանի, Կիլիկիայի և այլ վայրերում բնակվող հայ երիտասարդության շրջանում սպորտի և մարմնակրթության հանդեպ հետաքրքրության ավելացման համար:

Կայսրության մարզական տարեգրության մեջ յուրահատուկ դրվագ էր 1912 թ. Մտոկիոլմի հինգերորդ միջազգային օլիմպիական խաղերին երկու հայ մարզիկների՝ Վահրամ Փափագյանի և Մկրտիչ Մկրյանի մասնակցությունը: Այն, խորհրդանշական լինելուց զատ, նոր մեկնակետ դարձավ մարզական կյանքի հանդեպ լուրջ հետաքրքրություն ձևավորելու և մասնակցություն ապահովելու տեսանկյունից: Դրա դրսևորումներից էին Պոլսի և գավառի հայկական ակումբների ներկայացուցիչների մասնակցությամբ և նույնիսկ Պոլսո Հայոց պատրիարքի հովանավորությամբ կազմակերպված Հայկական օլիմպիական խաղերը:

Օսմանյան կայսրությունում սպորտի և մարմնակրթության տարածմանն ու զարգացմանը զուգընթաց խորանում էր նաև թուրքական ազգայնամոլությունը կայսրության հասարակական գործունեության համարյա բոլոր ոլորտներում՝ հիմնական նպատակ ունենալով ազգային փոքրամասնությունների տնտեսական, մշակութային և կրթական առաջատար դիրքերի դեմ պայքարը և նրանց դուրսմղումն այդ ոլորտներից: Երիտթուրք ազգայնամոլ կառավարողների այս քաղաքականության հիմնական նպատակը թուրքական տարրի գերակայության ապահովումն էր Օսմանյան կայսրությունում²:

Այդ քաղաքականությունն իր արտահայտությունն ստացավ նաև սպորտի և մարմնակրթության ոլորտում: Նման մրցակցող ազգայնականության համատեքստում պետք է դիտարկել հայ և թուրք սպորտային և մարզական կյանքի զարգացման ընթացքում երևան եկած անհանդուրժողականության երևույթները, ինքնաքննադատությունն ու նույնիսկ մրցումների ժամանակ տեղի ունեցած բախումները:

² St'u Bryce James, *The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, 1915-1916*, London, Joseph Causton & Sons, 1916, էջ 3:

Մարմնակրթական ու մարզական կյանքի աշխուժացումն Օսմանյան կայսրությունում չէր կարող չհարուցել երիտթուրքական ծայրահեղ ազգայնամոլ կառավարիչների անհանգստությունն ու դժգոհությունը, քանզի հայ մարզիկների հաջողություններն ու հայկական մարզական կյանքի զարգացումը հակադրվում էին թուրք ազգին բուրդից բարձր դասելուն ուղղված պաշտոնական քաղաքականությանը: Առաջին աշխարհամարտի նախօրեին երիտթուրքերը թուրքական մարզական կյանքը լիովին վերածնեցին իթթիհատական ոգով՝ այդ կերպ ձգտելով առավելության հասնել քրիստոնյա փոքրամասնությունների առավել զարգացած մարզական կառույցների ու ցուցանիշների նկատմամբ:

Երիտթուրքերի քաղաքականության հետևանքով ազգայնամոլական տրամադրությունների սրացմանը համընթաց սպորտը և ֆիզիկական կրթությունը դիտվեցին որպես թուրքական ազգային ինքնության ձևավորման և ձևակերպման կարևոր ատաղձ և համախմբող միջոց:

Հատկանշական է, որ ակումբների ու մարզական միությունների ձևավորումը՝ որպես հասարակական կյանքի ինքնուրույն հաստատություններ, որոշակիորեն սահմանափակելով պետության վերահսկողության մենաշնորհը, ստեղծում էր անհատներից ու խմբերից բաղկացած մարմիններ, որտեղ պետությունը պահանջների ու շահերի միանձնյա արտահայտողը չէր: Երիտթուրքերի պարագայում, սակայն, այդ վերահսկողության մեխանիզմը դրսևորվեց իթթիհատականների կողմից նոր ակումբների ստեղծման կամ արդեն իսկ գործող ակումբները գլխավորելով՝ դրանց նկատմամբ վերահսկողություն հաստատելու տեսքով: Անկասկած, թուրքական գաղտնի ոստիկանությունն ուշիուշով հետևել է նաև հայկական, հունական և այլ ազգերի ներկայացուցիչների կողմից կազմված ակումբների գործունեությանը՝ դրանց գոյությունը դիտելով որպես լուրջ մարտահրավեր:

XX դարի սկզբին տեղի ունեցած պատերազմներում կրած պարտությունները և տարածքային կորուստները հոգեբանական ծանր ազդեցություն գործեցին Օսմանյան կայսրությունում ապրող մահմեդական մեծամասնության վրա՝ մանրակրկիտ քննարկման առարկա դարձնելով դրանց պատճառների ու հետևանքների վերացման համար գործուն քայլեր ու միջոցներ ձեռնարկելու հարցը: Այս համապատկերում մարմնակրթությունը և սպորտային կյանքի զարգացումը թուրքերի շրջանում դիտվեցին կարևոր ու որոշիչ միջոց՝ մրցակցող ու հաղթական «նոր թուրքի» կերպարը ձևավորելու համար:

Այս զարգացումների համատեքստում հստակորեն նշմարելի են երկու տարբեր՝ հայկական և թուրքական տեսլականները սպորտի և մարմնակրթության զարգացման ու սկաուտական շարժման տարածման միջոցով նոր սերունդ կրթելու և պետականության հզորացման գործին նպաստելու առումներով: Դրանք, համարյա չհատվելով, զուգահեռ զարգացող շարժումներ էին, որոնք, գործելով ու հիմնավորվելով լիովին բևեռացած պայմաններում, այդ կերպ ուրվագծում էին այս ոլորտներում գոյություն ունեցող առանձին՝ հայկական և թուրքական օրակարգերի գոյությունը:

Պետք է նշել, որ 1908 թ. երիտթուրքական հեղաշրջումից հետո հայկական դիսկուրսում բավական հաճախ օգտագործվող «հայրենիք» կամ «ժառանգություն հայրենիքին» եզրույթներն ուղղակի վերաբերում էին Օսմանյան կայսրությանը, սակայն ավելի ուշ «հայրենիք» հասկացությունը կրեց վերացական և անհասցե բնույթ՝ վերածվելով երևակայական ու չորոշակիացված մի հասկացության:

1911 թ. Օսմանյան կայսրության քրիստոնյա հպատակներն իրավունք ստացան ծառայելու թուրքական բանակում, և հայազգի սպաների առաջին շրջանավարտներն արդեն իսկ իրենց մասնակցությունը բերեցին ու ասքի ընկան 1912-1913 թթ. Բալկանյան պատերազմներում: Հայկական մարզական շրջաններին ևս խորթ էր այն մոտեցումը, որ սպորտի և մարմնամարզության միջոցով առողջ քաղաքացիներ պատրաստելու ձգտումը չպետք է ինքնանպատակ լինի, այլ նպաստի նրան հետագա զինվորական ծառայությանը նախապատրաստելուն: Այս առումով «Մարմնամարզ» հանդեսի խմբագիր Շավարշ Քրիսյանը պարբերականի երկրորդ համարում գրում է. «...Վարժարաններու մէջ պէտք է պարտաւորիչ դարձնել մարմնամարզի և զինուորական տարրական շարժումներուն վարժութիւնները: Զինուորութեան արեւն նորակոչ զինուորի մը ամենէն անելի նեղութիւն պարճաւորող ինդիքը կարգապահութեան ոգին է, միւս մեքենական շարժումները շար դիտութեամբ կ'ըմբռնուին:

Վարժարաններուն մէջ պէտք է դպրոցական գումարտակներ (bataillions scolaires) կազմակերպել ու այսպէս պարտաւարել սպազայ զինուորացուներ, որոնք ժպրերես պիտի պարտաւարանեն զօրակոչին, և որոնք անուղղակի կերպով պարճաւոր պիտի ըլլան զինուորական ծառայութեան տեւողութեան նուազման»³:

Մեկ այլ տեղ, անդրադառնալով սկաուտական երդմանը, Շ. Քրիսյանը գրում է. «Մեր երդումը շար կարճ պիտի ըլլայ, այդ երդումը կարտադրէ՝ պարտույ վրայ երդնով ազգին ու հայրենիքին որեւէ կերպով օգտակար ըլլալու, ես այժմ այս երդումը զիտակցօրէն կ'ընեմ, այս երդումիս տակ կը ստորագրեմ...»⁴:

Որպէս այս գործընթացի շարունակություն՝ օսմանյան կառավարությունը ֆիզիկական դաստիարակության դասընթացները դարձրեց պարտադիր թուրքական բոլոր վարժարաններում: Ավելին, պատերազմից առաջ երիտթուրքական կառավարությունը Լոնդոնից հատուկ մասնագետներ հրավիրեց՝ սկաուտական շարժումը մահմեդական վարժարաններում տարածելու համար՝ մինչ այդ պատվիրակներ ուղարկելով արտասահման՝ տեղում այդ շարժման բուն էությանն ու նպատակներին ծանոթանալու համար: Կարևորելով սկաուտական շարժումն ապագա զինվորներ և սպաներ պատրաստելու գործում՝ Էնվեր փաշան դարձավ թուրք բոյսկաուտական կազմակերպության ղեկավարը:

Երիտթուրքերի ջանքերով ստեղծված առաջին զուտ թուրքական սպորտային կազմակերպությունները կիսաազմականացված կառույցներ էին, որոնց հիմնականում անդամակցում էին Բալկանյան և թուրք-իտալական պատերազմ-

³ «Մարմնամարզ», Ա տարի, թիվ 2, մարտ, 1911:

⁴ «Մարմնամարզ», Գ տարի, թիվ 1, հունվար, 1913:

ներին մասնակցած զինվորականները: Այդպիսի կազմակերպություններից էր «Թուրքական ուժի միությունը» (Türk Gücü Cemiyeti), որն ստեղծվեց 1913 թ. ամռանը, և որը նպատակ ուներ զարգացնելու ֆիզիկական կրթությունը և սպորտային մարզաձևերը թուրք երիտասարդության շրջանում: Այս կազմակերպության մասնաճյուղերը բացվեցին ոչ միայն Ստամբուլում, այլև կայսրության մյուս քաղաքներում: Դրանց գործունեությունը հիմնականում նպատակաուղղված էր «*բարեխափելու թուրքերի առողջական վիճակը, թարմացնելու նրանց ֆիզիկական զորությունը և աճեցնելու ակտիվ սերունդներ, ովքեր դիմացկուն կլինեն դժվար ժամանակների համար*»⁵:

Առաջին աշխարհամարտի նախօրյակին երիտթուրք ազգայնամոլներ Զիա Գյոքալփի և ռազմական նախարար Էնվեր փաշայի ջանքերով ստեղծվեց մեկ այլ մարմնամարզական կազմակերպություն՝ «Օսմանական ուժի ընկերակցությունը» (Osmanlı Güç Dernekleri), որն իր առջև գրեթե նույն նպատակներն էր դրել, ինչ նախորդը: Մարմնակրթության և սպորտի զարգացումն առավել արդյունավետ դարձնելու համար ռազմական նախարար Էնվեր փաշան Գերմանիայից մասնագետներ հրավիրեց Պոլիս՝ սպորտային և մարմնակրթության ոլորտում աշխատանքներ տանելու համար: Այդպիսի հրավիրված մասնագետներից էր Ֆոն Հոֆֆեր, ով 1916 թ. ապրիլին ստեղծեց «Երիտասարդական ընկերակցություններ» կազմակերպությունը, որի փոխնախագահը, ի դեպ, դարձավ Սելիմ Սըրրը Թարջանը⁶:

Այս ընկերակցությունը գործում էր երկու առանձին կազմակերպությունների միջոցով, որոնցում ընդգրկված էին տարիքային տարբեր խմբերի երիտասարդներ՝ «Ուժեղների ընկերակցության» (Gürbüz Derneği) մեջ՝ 12-ից 17 տարեկան պատանիներ և «Առողջների ընկերակցության» (Dinç Derneği) մեջ՝ 17-ից բարձր տարիք ունեցող երիտասարդներ: Այս կազմակերպությունները կոչված էին թուրք երիտասարդներին, մինչև նրանց զինվորական ծառայությունը, տալ անհրաժեշտ գիտելիքներ մարմնակրթական ունակությունների վերաբերյալ: «Երիտասարդական ընկերակցությունների» ցանցը շատ արագ տարածվեց կայսրության տարածքով մեկ՝ կարճ ժամանակում ստեղծելով 706 մասնաճյուղ, որից 351-ը՝ քաղաքներում, իսկ 355-ը՝ նահանգներում: Երիտթուրքական կուսակցության առաջնորդներն իրենց ակտիվ մասնակցությունն էին բերում թուրքական մարզական ակումբների կազմակերպման գործում՝ աջակցություն ցուցաբերելով դրանց գործունեությանն ու թուրք մարզիկների մասնակցությանը տարբեր միջազգային ու տեղական մրցումներին ու առաջնություններին: Ի դեպ, Էնվեր փաշան անձամբ հանդես էր գալիս քարոզչի դերում՝ երիտասարդական այս կազմակերպությունների անդամներին «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցության անդամակցելու կոչելով⁷:

⁵ Cüneyd Okay, Sport and Nation-Building: Gymnastics and Sport in the Ottoman State and the Committee of Union and Progress, 1908-18, *“The International Journal of the History of Sport”*, 20, (1) (2003), p. 153:

⁶ Նույն տեղում, էջ 154:

⁷ Նույն տեղում:

Սպորտը, մարմնակրթությունն ու սկաուտական շարժման գաղափարախոսության ներմուծումը և հարմարեցումը օսմանյան իրականությանը երիտթուրքերի կողմից գործի դրվեցին այլազգիներից զատվելու և թուրք ազգի ինքնության ձևակերպման ու հավաքականության ամրապնդման համար: Այս հանգամանքը շատ կարևոր մի դրվագ է հետագա մի քանի տարիների ընթացքում քրիստոնյա փոքրամասնությունների նկատմամբ ցեղասպանության քաղաքականության մշակման և իրագործման համար, քանի որ բուն ցեղասպանական գործընթացը ենթադրում է նաև թիրախ խմբի առանձնացում և օտարում՝ որպես կարևոր պայման հետագա գործողությունների կիրառման համար:

Հայկական և թուրքական ակումբների և թիմերի անունները ևս ցուցիչ են ազգայնամոլական տրամադրությունների զարթոնքի առումով և ակնհայտորեն ազդարարեցին անցյալի հերոսների և «պատմության մուտքը» սպորտի ասպարեզ: Այսպես, հայկական ֆուտբոլային թիմերն ու ակումբներն անվանակոչվում էին հայ թագավորների կամ հին հայկական դիցարանի աստվածների անուններով: Պակաս կարևոր չէր նաև աշխարհագրական անունների կիրառումը, որը ժամանակի ընթացքում սրանալու էր մրցակցության պայմաններում՝ լրացուցիչ խթանելով «մենք»-ի ու «նրանք»-ի հակադրությունը:

Սկաուտական շարժման՝ որպես մարմնակրթական և սպորտային կյանքի բաղկացուցիչ, ի հայտ գալը տարբեր ընկալումներ և մեկնաբանություններ առաջացրեց հայկական և թուրքական իրականության մեջ: Թուրքական դիսկուրսին բնորոշ էր այս շարժումը դիտել որպես ռազմականացված մի ինստիտուտ, որի նպատակն ապագայի զինվորներ պատրաստելն է՝ նվաստացած հայրենիքի համար նոր հերոսներ ծնելու և հաղթանակներ ապահովելու համար: Ի հակադրություն դրա՝ հայկական մոտեցմանը բնորոշ էր այս շարժումը դիտել որպես առողջ սերունդ դաստիարակելու և հայրենիքի համար արժանապատիվ քաղաքացի կրթելուն նպաստող միջոց:

Հայրենասիրական, քաղաքացիական և ռազմականացված մոտեցումների համակցությունն առավել բնորոշ էր Առաջին աշխարհամարտի նախօրեին եվրոպական երկրներում տարածում ստացած այս շարժմանը: Ռազմականացված հասարակության ստեղծման գործում մարմնակրթությունն ու սպորտը կոչված էին ապահովելու վրեժի, ինքնագոհության և նոր հերոսականության պատմության կերտումը:

Թուրքական «Իդման» մարզական պարբերաթերթի առաջին համարում դրա արտոնատեր Ջամի բեյը նման թերթ հրատարակելու նպատակին անդրադառնալիս ուղղակիորեն նշում է. «... աջակցել երիտասարդությանը, ովքեր հետաքրքրված են ֆիզիկական կրթությամբ... որը կարևոր նպատակ է մեր երկիրը փրկելու համար»⁸: Մեկ այլ թուրք հեղինակ՝ Բուրհանեդին բեյը, իր «Թույլ ցեղը» վերնագրով հոդվածում, դատափետելով օսմանցիներին՝ որպես լավագույն օրինակ թույլ ցեղի,

⁸ Yasar Tolga Cora, *Constructing and Mobilizing the “Nation” through Sports: State, Physical Education and Nationalism under the Young Turk Rule (1908-19018)*, Central European University: Budapest, 2007, p. 36.

գրում է. «Թույլ ցեղ, թույլ մարմին և որպես հետևանք թույլ հասկացողության, մտավոր ուժի պակաս, անբարոյականություն, կամքի բացակայություն և այլն...»⁹:

Մեկ այլ հեղինակ, «Իդման» թերթի «Միայն ֆուտբոլը» հոդվածում քննադատելով թուրք մարզիկներին Պոլսում կայացած մարզական մրցումներում անհաջող ելույթի համար, որտեղ զիջել էին հայերին, գրում է. *«Ավելի քան հիասթափեցուցիչ է, որ վազքի մրցույթում առաջինը եղավ հայը, երկրորդը՝ հույնը, երրորդը՝ սերբը, և միայն չորրորդը եղավ թուրքը»*: Նույն հոդվածում, մեկնաբանելով հեծանավազքի մրցույթը, որին մասնակցել էր միայն մեկ թուրք մարզիկ, և հատրթել էր ազգությամբ հայ հեծանվորդը, հոդվածագիրը շարունակում է. *«Եվ հեղինակը եղավ այն, որ մրցույթում հաղթեց հայ երկրասարդը, ով հեղինակում ավելին արեց. նա իր լուսանկարը «Թուրքիայի հեծանավազքի չեմպիոն» վերնագրով փայագրեց Ֆրանսիայի ամենահեղինակավոր սպորտային պարբերականում: Եվ նա դրա իրավունքը ուներ անելու»¹⁰*:

Այլազգիների առկայությունը մեծ մասամբ թուրքերից բաղկացած թիմերում ժամանակի թուրքական սպորտի տեսաբանների կարծիքով լուրջ խոչընդոտ էր՝ իսկական ազգային դեմք ունեցող թիմ ձևավորելու համար: Այդ պատճառով քննադատության թիրախ էին դարձել «Ֆեներբահչեն» և «Գալաթասարայ»-ը՝ «ազգային նպատակ չունենալու» և իրենց կազմ այլազգիներ ընդգրկելու համար: Բուրհանուդդին բեյը, անդրադառնալով այս հարցին, գրում է. *«...այլազգիների մասնակցությունը կարող է կործանարար լինել, քանի որ նման թիմը չի կարող կոչվել իր ամբողջությամբ որպես թուրքական թիմ: Եթե անհրաժեշտ է սրեղծել թուրքերից բաղկացած թիմ՝ Թուրքիան ներկայացնելու համար, ապա գերմանացիներն ու մյուս ազգերի ներկայացուցիչները չպետք է մասնակցեն այդ խաղերին»¹¹*:

Մեկ այլ հետաքրքիր դրվագ էր այս հրապարակումից մեկ տարի առաջ՝ 1912 թ. ամռանը, Ստոկհոլմի միջազգային օլիմպիական խաղերին հայերի մասնակցությունը, որն առանձնահատուկ արձագանք ունեցավ հատկապես մարզիկների ազգային պատկանելության առումով: Այս ուղղությամբ թուրք մարզիկ Մելիմ Սըրըրը Թարջանի ջանքերն ազգությամբ թուրք մարզիկ Ստոկհոլմ ուղարկելու ուղղությամբ տապալվեցին: Թարջանը մարզական մրցակցությունը տեսնում էր նաև որպես ռազմական մրցակցության ասպարեզ, որտեղ մասնակից երկրները սպորտային հաջողություններով պետք է ի ցույց դնեին իրենց առավելությունները մրցակիցների նկատմամբ: Իր հրատարակած մարզական հանդեսում, նկարագրելով տարբեր պետություններ ու ազգեր ներկայացնող մարզիկների հանդիսավոր երթը և նրանց ազգային դրոշների առկայությունը մարզադաշտում, նա անթաքույց նախանձով գրում է. *«...Զուսնը վեց զանազան ազգերու ամենէն ընտրեալ զաւակները հոն էին, միայն մենէ հեւրը չկար: Ցաւէս աչքերս լեցունեցան: Ժամանակին «Թուրքերուն պէս քաջ» խօսքը Եւրոպացիներուն առածի տեղ ընդունել տուած խոշոր Օսմանեան կայսրութիւնը այսօր ուժի անունով եղած մրցումի*

⁹ Նույն տեղում, էջ 36-37:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 41-42:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 41:

մը մէջ իր գոյութեան հետքը անգամ չունէր: Ի՞նչ ցասալի անկում. մենք փարփներէ ի վեր ամէն բան կառավարութենէն սպասելու վարժուած ըլլալով, այս խոշոր հասարակութեան քանի մը Թուրք մարմնամարզիկներ փանելու համար բնականաբար կառավարութեան դիմեցի, սակայն վիշտս մէկուն հասկցնել կարելի չեղաւ. իսկ ամենէն ցասալին պարերազմական նախարարութեան պարասիանն էր: Թէ՛ մասնատոր և թէ՛ պաշտօնական դիմումիս իբր պարասիան պարերազմական նախարարութեան խորհրդական Տուսար Փաշա ըսաւ. «Զինուորական տեսակէտէն կարելորութենէ՛ գուրկ ըլլալով, ուրիկան դրկելու պէտք չկայ»: Մարդ այս պարասիանին առջև ինչպէ՞ս չի յուսահարի: Սակայն, Ողիմբիական Խաղերուն ամենէն առաջին կարելորութիւնը զինուորականութեան տեսակէտէն էր, և սահկա հասկցնելու համար՝ Գերմանիա մէկ զօրաւար և վեց ուրիկան, Ֆրանսա մէկ հազարապէտ և հինգ ուրիկան, Ռուսիա մէկ զօրաւար և երեսուն ուրիկան, Իտալիա, Տանիմարգա, Պէլճիգա, Յունաստան, Սերպիա զանազան աստիճաններով շար մը ուրիկաններ դրկած ըլլալին ըսել կը բաւէ: Ապագայ պարերազմները պարզապէս սրօտի մրցումէ մը փարքեր բան մը չըլլալը ենթադրող ազգերուն համար Ողիմբիական խաղերու էութիւնը հասկնալ դժուար չէ»¹²:

Հայկական կողմի պատասխանը չուշացավ, և այս տողերին «Մարմնամարզում» պատասխանեց հանդեսի խմբագիր Շավարշ Քրիսյանը: Նրա «Մեր պատասխանը» վերնագրով հոդվածը փաստորեն սպորտային թեմայի շուրջ ազգայնական մրցակցության բանավեճ ծնեց, որն, անկասկած, չէր կարող անհետևանք մնալ և որոշակիորեն նպաստեց երկու կողմերի միջև հարաբերությունների խզմանը և բևեռացմանը: Այսպիսով, մարմնամարզության և սպորտային մրցակցության օրինակով ակնհայտ է դառնում Օսմանյան կայսրությունում թուրքական ազգայնամոլության սրացումը հատկապես կայսրությունը միջազգային առաջնություններում ներկայացնող մարզիկների էթնիկ պատկանելության և նրանց ունեցած հաջողությունների հարցի շուրջ:

Կայսրության տարբեր հատվածներում կազմակերպված սպորտային կյանքի զարգացումն ու մրցությունների անցկացումը որոշակիորեն նպաստեցին հասարակության ներսում որոշակի բևեռացման համար՝ դառնալով քաղաքական նշանակություն ունեցող խնդիրներ, թեև կային նաև բացառություններ, երբ հայ մարզիչը հրավիրվում էր՝ թուրքական վարժարաններում մարմնամարզի դասընթաց կազմակերպելու համար, կամ թուրք կառավարիչները ներկա էին լինում հայ աշակերտների և մարզիկների դաշտահանդեսներին:

Հայկական կողմից սպորտային մրցակցության շուրջ բանավեճը ևս կրում էր ազգայնական բնույթ՝ մասնավորապես թուրքական, հունական և մյուս համանման ակումբների նկատմամբ հայ մարզիկների ու ակումբների հաղթանակը ներկայացնելով որպես բնական՝ վեր դասելով հայկական մարզիկների ու նրանց ռեկորդների նշանակությունը:

Այսպես, Զմյուռնիայում կայացած ֆուտբոլային մրցումներում «Հայ որսորդաց ակումբի» ֆուտբոլային թիմը հաղթում է հունական «Պելոպս» թիմին, ինչը հայ-

¹² «Մարմնամարզ», Բ տարի, թիվ 18, սեպտեմբեր 15, 1912:

կական կողմից մեկնաբանվում է հետևյալ կերպ. «...Մենք այսօր մեր շնորհաորությունները կողողենք Իզմիրի հայության և մանասանդ կը մաղթենք որ ամեն փեղ ուր որ հայեր կը գտնուին, անպակաս ըլլան նաև օժանդակողներ, ու մենք հիմակուց վարահ ենք թէ Հայ ցեղին ողնաշարը եղող երիտասարդությունը, ինչպէս ուրիշ ամէն բանի մէջ, սթորդական մրցումներու մէջ ալ յաղթանակը պիտի խլէ, ու այդ օրէն պիտի սկսի հայութեան համար փարբեր ապրելակերպ մը, փարբեր կացութիւն մը, փարբեր վերաբերմունք մը օրարներէ, և հարկ կա՛յ անելցնելու, նաև փարբեր ապագայ մը»¹³:

1912 թ. սեպտեմբերի 2-ին Գատրգյուղի «Յունիոն» ակումբի դաշտում տեղի ունեցան «Ֆեներբահչե» ակումբի կողմից կազմակերպված միջազգային մրցումներ՝ հայկական, թուրքական և հունական ակումբների ու մարզիկների մասնակցությամբ: Այս մրցումներին ներկա էին մայրաքաղաքի թուրքական հասարակության տարբեր խավերը և հատկապես զինվորականությունը, որոնք, օգտվելով Բայրամի տոներից. «...փութացած էին գալ և քաջալերել հանդես մը՝ որուն մէջ այնպէս կը կարծուէր որ թուրք մարզիկները առաջին պիտի ելնէին, ի յայտ բերելով իրենց չորս փարունան աշխատութեան պրուղը»: Այնուհետև «Մարմնամարզն» ավելացնում է. «...Թուրք մարզիկներուն վրայ դրուած ակնկալութիւնները ի դերու ելան, որովհետեւ գրեթէ բոլոր մրցումներուն մէջ ալ Հայերը առաջնութիւնը խլեցին ներկաներուն՝ բայց մանասանդ ներկայ Հայերուն բոուն ծափահարութեանց մէջ...»

Ինչպէս արդէն արդիւնքներէն կը տեսնուի, Հայերը գերազանցապէս առաջին հանդիսացած են. իրաւ է թէ իրենց ռէքօրները բաղդապմամբ Հայ Ողիմբիական Խաղերու ռէքօրներուն, այնքան լաւ չեն, բայց շատ ցայտուն կերպով ցոյց կուրան թէ Թուրքերը որքա՛ն ետ են մարզական խաղերուն մէջ: Անոնք պէտք ունին աշխատելու գոնէ իրենց սարքած հանդէսներուն մէջ լաւ դիրք մը գրաւելու համար»¹⁴:

Մեկ այլ հետաքրքիր դրվագ է նկարագրված «Մարմնամարզի» էջերում, թե ինչպիսի արձագանք են ստանում հայերի հաղթանակները թուրք մարզասերների շրջանում և առավել ուշագրավ է դիտարկել այս առանձին դրվագն օսմանականության գաղափարախոսության շուրջ գոյություն ունեցող տարակարծությունների համատեքստում: Մրցույթներում հայ մարզիկների հաղթանակներին թուրք երկրպագուների արձագանքը ներկայացնում է «Մարմնամարզը». «Երբ հոն գտնուող հանդիսարես Հայերը իրենց ազգակիցները սկսած են բոուն ծափերով ողջունել, Թուրքերը վշտացած երևոյթ մը առնելով, առարկած են թէ ինչո՞ւ այդ խարութիւնը, չէ՞ մի որ ամենքն ալ Օսմանցիներ են, և այլն: Շատ բանատր առարկութիւն մը, որ միայն մեզի խորհիլ կուրայ թէ ինչո՞ւ սակայն Հայուն առաւելութիւններէն օգտուելու համար անոր Օսմանցիական յարկութիւնները, իրաունքները նկարի կ'առնուին, իսկ ջարդերու, կողոպուտներու արեն իբր Հայ և ոչ թէ իբր Օսմանցի կը նկարուին. մենք ալ այդ ինչո՞ւն կ'ողողենք իրենց»¹⁵:

¹³ «Մարմնամարզ», Բ տարի, թիվ 7, ապրիլ 1, 1912:

¹⁴ «Մարմնամարզ», Բ տարի, թիվ 18, սեպտեմբեր 15, 1912:

¹⁵ Նույն տեղում:

«Մարմնամարզը» քննադատաբար է տրամադրված նաև հայկական կողմի հանդեպ՝ հատկապես դատապարտելով հատվածային, անջատողական հակումները մեկ միասնական հայկական մարմնակրթական կազմակերպություն ստեղծելու հարցում: Ահավասիկ Շավարշ Քրիսյանն այս առիթով իր «Մարզական եղբայրակցություն» հոդվածում գրում է. «...Եւ ֆիզիքական մարզանքները, որոնք անարարակոյս թէ շարքարձր իրէալներու կարող են առաջնորդել հայ երիտասարդութիւնը և անոր միջոցաւ հայ ցեղը, չպիտի կարողանան գնդերներու պարզ շարժումներէ, մկանային կծկումներէ զար որևէ փրկարար, սրեղծագործ դեր կարարել հայ կեանքի ներկայ և ապագայ իրականութեան մէջ, եթէ այդ վերածունդը յառաջ բերելու կոչումը, պարարականութիւնը ունեցող երիտասարդ սերունդը չէ կրցած եղբայրակցիլ, համերաշխիլ, գործակցիլ:

Հայոցս մէջ անհարապաշտութիւնը իր ծայրագոյն աստիճանին հասած է, իսկ հասարակականութեան զգացումը գրեթէ բնաւ գոյութիւն չունի. քարակոյս չի կայ թէ անցեալին մէջ միջալայրի աննպաստ պայմանները, դաստիարակութիւնը այնպէս են փոխիներ որ այսօր զիրար ատելի հաճոյքով արենք, քան թէ սիրենք:

...Եւ եղբայրակցութիւնը այժմ մեզի համար պարարականութիւն մ'է. եթէ կոյր չենք ու կ'ուզենք փեսնել, առանց արհամարհանքի, առանց չար նախանձի, պարտաւոր ենք նկարի ունենալ մարզական այն շարժումը՝ որ ծայր փուսած է Յունաց մէջ, Հրէից մէջ, Թուրքերուն մէջ, առաջին անգամ մենք՝ Հայերս էինք որ սքորի, ֆութպոլի նման արեւմտեան գաղափար մը Թուրքիա ներմուծեցինք, բայց ազգային մարմինները չի կարողացան անոր շուրջ բոլորուիլ և անով զօրանալ, մեր գործունէութիւնը մնաց շար սահմանափակ»¹⁶:

Հայ մարմնամարզական շրջանակների հիմնական մտահոգությունը դարձել էր հայ երիտասարդներին մեկ դրոշի տակ համախմբելու գաղափարը, «... որպէսզի հնարատր ըլլայ պարարարելու ապագա հայր»: Այս առումով թե՛ մարմնամարզական շարժումը և թե՛ սկաուտականը տարբեր նպատակներ չունենին և նպատակաւորված էին «հայ ցեղին բարոյական և ֆիզիքական ազնուացման» փոխարացնող աշխատանք տանելուն:

Սկաուտական կազմակերպությունների ձևավորումը Պոլսի և գավառի հայ երիտասարդության շրջանում էլ ավելի սաստկացրեց հակասությունները՝ երիտօրրքերի մեջ ծնելով որոշակի կասկածամտություն: Սկաուտական ջոկատների կիսառազմական բնոյթը և հայկական խմբերի հաճախակի դարձած բանակումներն ու արշավները պետք է որ անհանգստացնեն երիտօրրքական իշխանություններին, որոնց համար նման համարձակ ելոյթները թուրքական ազգայնամոլոյթյան խորացման պարագայում անհանդուրժելի էին:

Ստեղծելով թուրքական նոր ակումբներ՝ երիտօրրք կառավարիչները միաժամանակ հատուկ հրամաններով փակում էին հայկական մարզական ակումբները: Դրա առիթը հանդիսացավ Առաջին աշխարհամարտի սկիզբը: Թուրքական արխիվային մի փաստաթուղթ, որտեղ ներքին գործերի նախարարությունը, անդրադառ-

¹⁶ «Մարմնամարզ», Դ տարի, թիվ 1, մայիս, 1914:

նալով Կադրքոյում գործող հայկական սկաուտական խմբի գործունեությանը, «որի անդամները կրում էին հայերեն գրություններով գլխարկներ և դրոշներ», 1914 թ. հունիսի 29-ին դիմում է ռազմական նախարարությանը՝ խնդրելով արգելել ակումբի գործունեությունը և օսմանյան հասարակության տարրերի կողմից «հատուկ» նպատակներով իրականացված ամեն մի նախապատրաստություն: Այս դիմումը հիմնավորում էր նրանով, որ հենց Պատերազմական նախարարությունն է պատասխանատու պայքարելու «հայրենիքը պաշտպանելու դեմ իրագործվող բոլոր վտանգավոր փորձերի դեմ»¹⁷:

Այս ընթացքում հայկական «Արտավազդ» մարմնամարզական ակումբի դեմ դատավարություն սկսվեց այն մեղադրանքով, որ ակումբում հավաքագրվում են միայն հայազգի մարզիկները: Զգուշության համար ակումբն ազգությամբ թուրք անդամներ ընդունեց իր կազմի մեջ¹⁸:

Երիտթուրքերը հատուկ ուշադրություն էին դարձնում թուրքական մարմնամարզական ակումբների ստեղծմանը, իսկ որոշ դեպքերում անմիջապես ղեկավարում էին դրանք: 1913 թ. վերջին Զմյուռնիա ժամանած երիտթուրքական կուսակցության պատասխանատու քարտուղար Ջելալ Բայարը միջոցներ տրամադրեց՝ տեղի թուրք երիտասարդության մասնակցությամբ մարմնակրթական ակումբ ստեղծելու համար: 1914 թ. հունվարի 16-ին հիմնադրվեց «Ալթայ» ակումբը, իսկ ակումբի անդամները դարձան «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցության անդամներ: Ակումբի ստեղծման նախաձեռնողները հիմնական նպատակ էին հռչակել «գյավուր Իզմիրում», ինչպես թուրքերն էին հորջորջում Զմյուռնիան, «պայքարել հույների և մյուս փոքրամասնությունների առաջնության դեմ»¹⁹: Պատահական չէր նաև, որ երիտթուրք ծայրահեղ ազգայնամոլ գործիչներից դոկտոր Նազըմ բեյը, ով հայերի ցեղասպանության հիմնական կազմակերպիչներից մեկն էր, 1916 թ. ղեկավարեց «Ֆեներբահչե» մարզական ակումբը:

Կասկած չկա, որ հայկական ու հունական ակումբների հաջողությունները, մեղմ ասած, տհաճության պահեր են պատճառել շովինիզմի և ազգայնամոլության դրոշի տակ գործող երիտթուրք պարագլուխներին: Նախանձի գործոնի մասին է ակնարկում Շ. Քրիսյանը, երբ գրում է. «... ուզեցինք մէկ թափով ընթանալ և Թուրքիոյ յառաջադէմ ազգը ըլլայ. սիսպեցանք ու չարաչար փուծեցինք, վկայ՝ Արաման, որ մեր կործանի վրայ գիրակցորէն բացուած վերք մ'է մեզի յիշեցնելու համար թէ մեր յառաջադիմութեանը նախանձողներ կան...»²⁰:

Ռազմական նախարար Էնվեր փաշան, գլխավորելով թուրքական սկաուտական կազմակերպությունները, որոնք շատ արագ ռազմականացված կառույցի տեսք էին ստանում, Առաջին աշխարհամարտի բռնկումից մի քանի շաբաթ առաջ հանդես եկավ զինվորական ու պարտադիր մարմնամարզության վերաբերյալ կոչով, որտեղ

¹⁷ Yasar Tolga Cora, *նշվ. աշխ.*, էջ 79:

¹⁸ Վահրամ Փափազյան, *Մեր, սեր, սեր, Բարձրագիւր Բարձրագուր, Բեյրութ, 1962*, էջ 26:

¹⁹ Տե՛ս <http://www.altay.org.tr/sabit.asp?!=16>

²⁰ «Մարմնամարզ», Բ տարի, թիվ 17, օգոստոսի 31, 1912:

մասնավորապես նշում էր. «...Մեր պարտքն է ժամանակին պեղծերուն համաձայն վերակենդանացնել մեր նախնիքներուն կողմէ հարիւրաւոր փարհներ առաջ օգրակար դարուած ձի հեծնելու և մարմնամարզի զանազան ձեւերը՝ որ մինչեւ հիմա լքուած էին: Այս փեսակ բաներ, որոնց նիւթական ու բարոյական օգուրները թուելով չեն հարնիր, ո՛չ միայն զինուորներուն, այլ երիտասարդ ու ծեր՝ մեր ազգին բոլոր անհարներուն պէտք են, վասն զի առողջ մարմնի և ուղեղի փեր ըլլալու և կեանքի պայքարներուն փոկալու համար մարմնամարզը անհրաժեշտ է: Օսմանցիի անունը պարծանքով կրելու համար ոչ թէ սրճարանին անկիւնները ժամանակ անցնելու է, այլ այրելու վայելող արիւթեան ձիրքեր ձեռք բերելու աշխարելու է»²¹:

Զնայած այն բանին, որ Շավարշ Քրիստիանը «Մարմնամարզի» էջերում նկատում է, որ «նախարարական կոչը ամէնէն առաջ Հայ ժողովուրդին մէջ է որ պէտք է գրնէ իր արժանի արձագանքը», այդուհանդերձ պարզ էր, որ այդ կոչն ուղղակիորեն հասցեագրված էր թուրք երիտասարդությանը: Դրա ապացույցն է նաև վերոնշյալ կոչից ճիշտ երկու տարի հետո՝ 1916 թ. ապրիլի 4-ին, հրապարակված Էսվերի մեկ այլ՝ «Կոչ երիտասարդությանը» խորագրով ճառը, որտեղ ասվում էր. «Միտեցէ՛ք ձեր Հայրենիքն ու թուրք ազգը: Այսօր Ձեր խիզախ հայրերն ու եղբայրներն իրենց կյանքով ու արյունով են պաշտպանում Հայրենիքը: Պեղք է ձգուէք, որպէսզի սպազայում անհրաժեշտության դեպքում, ձեր հայրերի ու եղբայրների նման լինէք մարտական ու բոլոր փեսակի դժվարություններին փոկացող: Եթէ այսօր երիտասարդական միություններում մեծ մղումով աշխարք, վաղը բանակում հեշտությանը կծառայէք: Միտե՛ք՝ երիտասարդներ, այս պարճատով ձեր մարմինները պէտք է լինեն առողջ ու ճկուն, իսկ ձեր աչքերը սուր փեսողությանը: Օն առաջ, սպազան ձեզ է սպասում...»²²:

Մարզական մրցակցությունը հաճախ հանգեցնում էր ազգայնական հողի վրա տեղի ունեցող բախումների: Այսպէս, պատերազմից հետո Մարզականի «Անատոլիա» քոլեջի հայկական և հունական թիմերի մրցապայքարի ժամանակ տեղի ունեցավ ծեծկոտուք, որին միացան նաև հանդիսատեսները, ականատեսի վկայութեամբ՝ «Ֆութպոլի դաշտը վերածելով ճակարամարտի դաշտի մը»²³:

Նման միջադեպ տեղի ունեցավ նաև Գատրըգյուղի լիգայի «Ֆեներբահչե» թուրքական ակումբի և հայկական ՀՄԸՄ ֆուտբոլային թիմի մրցախաղի ժամանակ, երբ երկրպագուները, դժգոհ լինելով մրցավարի որոշումներից կամ խաղի արդյունքներից, հաճախ ներխուժում էին մարզադաշտ:

1915 թ. Օսմանյան կայսրության տարածքում հայկական բոլոր մարզական ակումբներն ու միությունները դադարեցրին իրենց գործունեությունը:

Քեմալականների շարժման ծավալմանը զուգընթաց կայսրության տարածքում ազգայնամոլական տրամադրություններն շարունակեցին ուժգնանալ, ինչը չէր կարող իր արտացոլումը չունենալ թուրքական սպորտի և պատերազմից հետո

²¹ Թուրքիոյ պատերազմական նախարարին կոչը, «Մարմնամարզ», Բ տարի, թիվ 2, 1914, էջ 38:

²² Şevki Çapan M. *Türk Sporunda Selim Süri Tarcan*, Ünyay Muğla, 1999, s. 144.

²³ «Հայ սկսուր», Ա տարի, թիվ 6, 1920, էջ 91:

թուրք և այլազգի մարզիկների մասնակցությամբ տեղի ունեցող մրցումներում:

Հայկական մարզական, ինչպես և հասարակական, քաղաքական ու մշակութային կյանքին անդառնալի հարված հասցվեց Մեծ եղեռնի տարիներին: Երիտթուրք պարագլուխների կողմից ծրագրված ու իրականացված ցեղասպանության քաղաքականության զոհ դարձան բազմաթիվ հայ մտավորականներ, այդ թվում նաև՝ մարմնամարզիկներ: Այդ զոհերի շարքում մեծ կորուստ էր Շավարշ Քրիսյանի արքայությունը հայ մտավորականների հետ դեպի Այաշ և նրա դաժան սպանությունը: Շավարշ Քրիսյանի կյանքի վերջին դրվագների մասին անդրադարձ կա արքայությունը հայ մտավորականներից հրաշքով փրկված դոկտոր Ա. Նազգաշյանի հուշերում: Վերջինս հիշատակում է արքայություն Շավարշի զվարթ ու անընկճելի պահվածքը, երբ ամեն առավոտ նա ստիպելով մտավորական արքայությունին հրավիրում էր մարմնամարզիկ²⁴:

Երիտթուրք կառավարիչների այս դաժան հաշվեհարդարն արևմտահայ մտավորականության հայտնի դեմքերի հետ պայմանավորված էր նրանց կատաղի անհանդուրժողականությամբ ազգային փոքրամասնությունների առաջնակարգ դիրքերի նկատմամբ՝ թուրքական ազգայնամոլական գաղափարախոսության և ազգային պետություն ստեղծելու ճանապարհին:

1908 թ. գալով իշխանության՝ «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցությունը հետևողականորեն սկսեց իրագործել թուրքական ազգայնամոլական գաղափարախոսությունը, որի առանցքն էին կազմում թրքացման քաղաքականությունն ու փոքրամասնությունների իրավունքների սահմանափակումը: Երիտթուրքերի հետաքրքրությունը սպորտային մրցակցության ասպարեզում և նրանց հետևողական աջակցությունը թուրքական ակումբներին ու թիմերին վկայում էին հետևողականորեն իրագործվող մի քաղաքականության մասին, որտեղ հայերի ու հույների մարզական հաջողություններն ու առաջադիմությունն այս ոլորտում պետք է համարվեին անհանդուրժելի ու վտանգավոր:

Հայ մտավորականության ներկայացուցիչների ձեռքակալությունից հետո որոշ հայ մարզիկներ հայտնվեցին ձեռքակալվածների շարքում և արքայություն, մյուսները, ինչպես օրինակ՝ Հակոբ Սիրունին, երկար ժամանակ ստիպված եղան թաքնված կյանք վարել՝ խուսափելով թուրքական գաղտնի ոստիկանության գործակալներից: Զոհերի թվում էին Գալուստ Արխանյանը «Արտավազդ» մարմնամարզական ակումբի Կետիկ փաշայի մասնաճյուղից, ով մահացավ Դեր-Զորում տարագրության մեջ: Դեպի Դեր-Զոր տարագրված նահատակ մարմնամարզիկներից էր Վարդևար Եսփուճեանը: Պոլսահայ մարզիկ և «Արաքս» թիմի ֆուտբոլիստ Հայկ Ճոլոյանը, զինվորագրվելով թուրքական բանակ և ծառայելով որպես երկրաչափի օգնական Սեբաստիայում, 1700 հայ զինվորների հետ զոհ է գնում թուրքական բանակում ծառայող հայ զինվորականության դեմ կազմակերպված սպանողի ժամանակ: Պատերազմի ու Մեծ եղեռնի զոհերի թվում էին Պոլսի Մաքրիգյուղի «Մասուն» մարմնամարզական միության

²⁴ Տե՛ս Նազգաշեան Ա., *Հայ մրատրականներու ձեռքակալութիւնը և Այաշի բանտը*, Պեյրոթ, 1969

հիմնադիրներից Երվանդ Նշանյանը և Գևորգ Քերեստեճյանը, «Ռոբերտ» քոլեջի լավագույն ֆուտբոլիստներից Հովհաննես Գոռյանը, «Սանասարյան» վարժարանի շրջանավարտ, Չմշկաձագին մերձակա Ուշպեկ գյուղի վարժարանի մարզանքի ուսուցիչ Ղազարոս Գույումջյանը, Հայկական առաջին օլիմպիական խաղերի կազմակերպիչներից Գևորգ Թերջիմանյանը, սկաուտական շարժման ներկայացուցիչ Պողոս Զեննեյանը և ուրիշներ: Մեծ եղեռնին զոհ գնացած հայ մարզիկների թվում էին նաև Պոլսի «Տորք» մարմնակրթական միության անդամ Ավետիս Այճյանը, որը, գտնվելով Բիթլիսում և աշխատելով թուրքական վարժարանում որպես ուսուցիչ, զոհ է դառնում տեղահանությանը: Ցեղասպանությանը զոհ դարձած խոստումնալից հայ մարզիկների թվում էր նաև աղաքազարցի Սարգիս Թորիկյանը, ով մրցանակային տեղեր գրավեց երրորդ ու չորրորդ Հայկական օլիմպիական խաղերում:

Առաջին աշխարհամարտից հետո հայ մարզաշխարհի բեկորները կրկին հավաքվեցին Պոլսում՝ դեռ առ դեռ հայտնվելով նոր մարտահրավերների առաջ, փորձելով միահամուռ ջանքերով վերացնել Մեծ եղեռնի սոսկալի հետևանքները, լծվելով առաջին հերթին տասնյակ հազարավոր հայ որբերի կրթության ու դաստիարակության գործին:

Սպորտը, սկաուտական շարժումը և ազգայնական մրցակցությունն Օսմանյան կայսրությունում XX դարի սկզբին

Հայկ Դեմոյան

Ամփոփում

Հոդվածում ներկայացվում և վերլուծության է ենթարկվում XX դարի սկզբին Օսմանյան կայսրությունում սպորտի և սկաուտական շարժման ասպարեզներում հայթորքական ազգայնական մրցակցության դրսևորումները:

1908 թ. գալով իշխանության՝ «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցությունը հետևողականորեն սկսեց իրագործել թուրքական ազգայնամոլական գաղափարախոսությունը, որի առանցքն էին կազմում կայսրության հպատակների թրքացումը ու փոքրամասնությունների իրավունքների սահմանափակումը:

Հայ մարզիկների հաջողություններն ու հայկական մարզական կյանքի զարգացումը հակադրվում էին թուրքերին բոլորից բարձր դասելուն միտված պաշտոնական քաղաքականությանը: Առաջին աշխարհամարտի նախօրեին երիտթուրքերը թուրքական մարզական կյանքը լիովին վերաձևեցին իթթիհատական ոգով՝ այդ կերպ ձգտելով առավելության հասնել քրիստոնյա փոքրամասնությունների առավել զարգացած մարզական կառույցների ու ցուցանիշների նկատմամբ:

Բանալի բառեր՝ երիտթուրքեր, սպորտ, սկաուտական շարժում, Օլիմպիական խաղեր, մարմնակրթություն:

Sport, Scout Movement and the Nationalist Competition in the Ottoman Empire at the Beginning of the XX Century

Hayk Demoyan

Summary

The article presents and analyzes the episodes of the Armenian-Turkish nationalist rivalry in sport and the scout movement in the Ottoman Empire at the beginning of the XX century.

Coming to power in 1908 the Young Turk party "Unity and Progress" launched a consistent policy, based on the ideology of the Turkish chauvinist nationalism, the cornerstone of which became the policy of Turkification and restrictions on the rights of national minorities.

The success of the Armenian sportsmen and the development of the Armenian sport life were in contradiction with the official policy aimed at strengthening the domination of the Turkish element in the Empire. On the eve of World War I the Young Turks completely reorganized the Turkish sport life in the spirit of Ittihatist ideology thus seeking to gain an advantage toward the most advanced sports structures belonging to non-Turkish ethnic groups of the Ottoman Empire.

Keywords: Young Turks, sport, scout movement, Olympic games, physical education.

Спорт, скаутское движение и националистическое соперничество в Османской империи в начале XX века

Гайк Демоян

Резюме

В статье представлены и проанализированы отдельные эпизоды истории армяно-турецкого соперничества в сферах спорта и скаутского движения в Османской империи в начале XX века.

Придя к власти в 1908 г., младотурецкая партия «Единение и прогресс» стала проводить последовательную политику, основанную на идеологии турецкого шовинистического национализма, краеугольным камнем которой являлась политика туркизации и ограничения прав национальных меньшинств.

Успехи армянских спортсменов и развитие армянской спортивной жизни вступили в противоречие с официальной политикой, направленной на укрепление доминирования турецкого элемента в империи. Накануне Первой мировой войны младотурки полностью реорганизовали турецкую спортивную жизнь в духе идей иттихатизма, стремясь таким образом добиться преимущества над наиболее развитыми спортивными структурами, принадлежавшими нетурецким этническим группам Османской империи.

Ключевые слова: младотурки, спорт, скаутское движение, Олимпийские игры, физическая культура.